

ÖSSZEFOGLALÓ

A metafora és az irónia elemzése és összevetése egy fogalmi integrációs keretben

Az értekezés célja összehasonlítani a metaforikus és az ironikus kifejezések megértési folyamatait fogalmi integrációs (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) modellalkotáson keresztül. A metafora és az irónia kognitív feldolgozási folyamatainak összehasonlító elemzése a szerveződés fogalmi szintjén történik egy olyan szemantikai keretrendszerben, amely az ironikus és a metaforikus megnyilatkozások mentálistér-szerkezetét vizsgálja. A disszertáció a metaforát és az iróniát nem a figuratív nyelvhasználat eseteinek vagy a szó retorikai értelmében vett alakzatoknak tekinti, hanem a gondolkodás jelenségeinek (gondolatomód).

Mivel a legmeghatározóbb metaforaelméletek explicit módon nem tárgyalják a metafora megértési folyamatát, ezért a disszertációnak további célja egy reprezentációs eljárást javasolni a metafora mentális feldolgozásának magyarázatára a blend (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) modelljére alapozva. Bár az értekezésnek nem célja az említett jelenséget egy újabb teóriával meghatározni, mégis egy munkadefiníció megfogalmazása válik szükségessé a metaforikus feldolgozásnak a disszertációban javasolt blend alapú elméletét figyelembe véve. Átfogó tudományos meghatározás helyett az értekezés a metaforikus megértés egy olyan alternatív, hibrid (komplementáris) modelljét vázolja fel, amely még nem dokumentált a szakirodalomban. A teória folyamatleírása szerint a metaforikus reprezentáció két alapvető szakaszból áll: először – az ötvöző-fázisban – fogalmi egységek összevetésére kerül sor. Elegendő hasonlóság esetén a második szakaszban projekció történik az egyik tapasztalati tartományból (forrás) a másikba (cél). Ezáltal a metafora teljes ívet fut be. A leképezés egyirányú (forrástartományból a céltartományba történik), és a forrásnak csupán azon elemei projektálódnak, amelyek kompatibilisek a céllal. Ez a folyamat emergens struktúra és átvitt értelmű jelentés konstruálódását eredményezi.

Az értekezésben bemutatott komplementáris modell sajátossága abban áll, hogy bár 'fogalmi ötvözést' feltételez, amely alternatív feldolgozási elméletek (például Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) sajátossága, terminológiájában és struktúrájában hű marad a hagyományos, lakoffi metaforamodellhez (Lakoff és Johnson 1980).

A metafora fogalmi szinten történő feldolgozásának tárgyalásához két empirikus kutatás kapcsolódik. A vizsgálatok során kérdőívek formájában a metafora munkadefiníciójának megfelelő nyelvi példák prezentálása történik. Így tehát a kísérleti elemek (itemek) hasonló strukturális paraméterekkel (mélyszerkezettel) rendelkeznek. A mérésekben részt vevő laikus

nyelvhasználók feladata a konverzációs közegbe ágyazott bizonyos nyelvi jelenségek átfogalmazása (parafrazálása) illetve társalgási szituációk konstruálása ugyanezen kulcselemek felhasználásával. A kísérletekből világosan látszik, hogy a bennük prezentált itemek feldolgozása – az munkadefiníciónak megfelelően – (többnyire) átvitt értelemben történik. Ezzel teljesül a megfogalmazott munkadefiníció fontos kitétele, miszerint a disszertációban felvázolt újszerű, blend alapú alternatív metaforamodell a figuratív jelentésalkotás egyik eszköze. Ezt követően az értekezés néhány metaforikus példán bemutatja a hibrid metaforamodell működését (és ezen keresztül a metaforikus gondolkodás feltételezett agyi specifikumait).

A jelentős tudományos értékekkel bíró iróniaelméletek kritikai értékelése megmutatja, hogy a mértékadó iróniamodellek bizonyos, a szakirodalomban iróniának elfogadott nyelvi példákat nem képesek kezelni. Ezért a disszertáció az iróniát generikusan nehezen definiálható fogalomnak tartja. Ez a felismerés segíthet elkerülni a merev formalizálást és a torzító általánosítást. Ezért az értekezés szerint esernyőelmélet létrehozására tett kísérlet helyett az ironikus megnyilatkozások feldolgozási folyamatainak vizsgálata hasznosabb az irónia eddig ismeretlen aspektusainak megértése szempontjából.

Bár az irónia átfogó tudományos definiálása nem célja a disszertációnak, az értekezés 1) Wittgenstein (1953) 'családi hasonlóság' elméletére alapozva az ironikus jelenségeket bizonyos markerek, nyilvánvaló hasonlóságok mentén összetartozó csoportba sorolja, és 2) a disszertációban megfogalmazott blend alapú iróniaértelmezést figyelembe véve az iróniára vonatkozóan munkadefiníciót fogalmaz meg. Ennek megfelelően az értekezés az iróniát olyan gondolatmódnak tekinti, amely során diszkrépáns bemeneti fogalmi konstrukciókból inkongruens konceptuális tartalom projektálása történik egy ötvöző mentális térbe (blend). Az így generált kontradikció feloldása emergens implikációkhoz vezet, mely túlnyomó részt a megnyilatkozó negatív viszonyulását fejezi ki.

Ahhoz, hogy az iróniára konstruált újszerű feldolgozási algoritmus működését tesztelni lehessen, egy empirikus kutatás elvégzésére volt szükség. Egy kérdőív többnyire a (szemantikai és pszicholingvisztikai) szakirodalomból kölcsönzött irónia példákat disztraktor metaforikus elemekkel vegyített. A laikus nyelvhasználó feladata annak eldöntése volt, hogy a prezentált kísérleti itemek ironikusak-e vagy sem. Az értekezés a kutatásban részt vevő alanyok többsége által ironikusnak mondott példákat felhasználva tesztelte a disszertációban felvázolt blend alapú iróniamodell működését.

Az értekezés a metaforát és az iróniát ugyanazon elméleti keretben jellemzi, rávilágítva arra, hogy bár mindkét gondolatmód feldolgozása fogalmi integráció függvénye, a metafora és az irónia reprezentációja *különböző* mentális folyamatokon keresztül történik.

Mint újszerű felvetés a metafora és az irónia kutatásában, a lehetőségesség (posszibilitás) szintjén a disszertáció a metaforát és az iróniát érintő neurológiai, pszichológiai és pszicholingvisztikai kutatásokból vett empirikus adatokat összefüggésbe hozza a dolgozatban javasolt metaforikus és ironikus magyarázó modellek működésével. A disszertáció elméleti megállapításai és az említett tudományterületek kutatási eredményei a dolgozat azon tétele kapcsán hozhatók összefüggésbe, miszerint a metafora és az irónia feldolgozása *különböző* kognitív mechanizmusokon keresztül történik. Skizofrén betegek körében végzett neurológiai vizsgálatok szerint az irónia dekódolása a befogadó részéről való és a megnyilatkozó irányába tett 'elmeolvasás' függvénye. Ezzel szemben a metafora reprezentációját ugyanezen betegségben szenvedő alanyok esetén a szerveződés fogalmi integrációs szintjén való kognitív-szemantikai képességek befolyásolják. Ezt a különbséget az értekezésben bemutatott interdiszciplináris vizsgálatok – skizofrén betegek ironikus és metaforikus reprezentációinak idegnyelvészeti elemzései – is alátámasztják. Az ezekben a magyarázatokban tett megállapítások és következtetések a jövőben a metaforikus és ironikus fogalmi integráció agyi (idegi) aktivációs mintázatát kutató empirikus (főleg fMRI) kísérletek elméleti háttéréül is szolgálhatnak.

Néhány pszichológiai kutatás (például Colston és Gibbs 2002) szerint az irónia megértése több időt vesz igénybe, mint a metafora feldolgozása. Ez az állítás kompatibilis azokkal a disszertációban tett megállapításokkal, amelyek az iróniának és a metaforának az elemzés szemantikai szintjén történő összevetésekor láttak napvilágot.

Végezetül, a fogalmi integráció alkalmas arra, hogy összemérje az újraelemző típusú viccet és a nem újraértékelő típusú iróniát. Továbbá, egy viccnek a blend alapú elemzése megmutatja, hogy nem csak a metaforát és az iróniát, hanem a viccet is lehetséges gondolatmódként kezelni. Ez az elképzelés a humor kutatásában új orientációt jelenthet.

Konklúzióként elmondható, hogy a disszertáció újszerű feldolgozási modelleket dolgozott ki a metafora és az irónia reprezentációjára vonatkozóan, valamint egy új orientációt mutatott a metafora- és az iróniakutatásban, amely nem elméletvezérelt és definitív, hanem elemző és leíró jellegű. A metafora és az irónia gondolatmódként egy kognitív szemantikai keretben való összevetése megmutatja, hogy bár az említett jelenségek feldolgozása egyaránt feltételez egy fogalmi integrációs fázist, a megértési folyamat mindkét esetben idioszinkratikus vonásokat is tartalmaz. A dolgozat továbbá megmutatta azt, hogy a lehetőségesség szintjén a

metafora és az irónia blend alapú leíró modellje összefüggésbe hozható az idegtudományok, a pszichológia és a pszicholingvisztika bizonyos empirikus megállapításaival.